

ЕТНОКОРЕОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА НАРОДНИТЕ ОРА ВО ПРЕДЕЛИТЕ ИСТОЧЕН ДЕЛ НА СЛАВИШТЕ (КРИВОПАЛАНЕЧКО) И ДУРАЧКА РЕКА

Стојанче Костов

Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје

Датум на прием: 25.6.2024

Апстракт: Во текстот ќе стане збор за етнокорелолошките карактеристики на народните ора во поширокиот ареал околу градот Крива Паланка, поточно во етничките предели: Славиште, Источен дел на Славиште и Дурачка Река. Ќе се направи обид да се анализираат најзначајните елементи, како што се: репертоарот на ората, прилики и места за играње, сличности и разлики кај некои од орските примери, ороводни песни и инструментална придружба на ората. Анализите се темелат врз база на сопствени теренски истражувања во врска со орската традиција во споменатите предели, како и преку користење на архивски материјали од Архивот на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје.

Клучни зборови: народни ора, орска традиција, Шопи, Кривопаланечко

Пред да се анализираат етнокорелолошките карактеристики на народните ора во Кривопаланечко, што е тема на интерес во овој труд, прво ќе биде разгледана регионалната поставеност на целиот регион, за која, во стручната литература, можат да се сретнат неколку поделби. Кривопаланечкиот Регион е сместен во североисточниот дел на Македонија, а граничните области се изразени на: север, исток и југ. На север е планината Герман, на исток е планината Девебаир, додека на југ е планината Осогово. На западната страна Кривопаланечкиот Регион има релативно добра поврзаност со Кумановската Котлина (Trifunovski 1980: 205–207). Во литературните извори постојат и неколку класификации на споменатиот ареал, кои се направени според етнолошките карактеристики. Според класификацијата на Галаба Паликрушева, која прави поделба според етничките групи што ја населуваат македонската етничка територија (според нејзините истражувања се вкупно шест етнички групи), е важно да се истакне дека Македонско-шопската етничка група ги населува пределите: Горноцумајско, Малешево, Пијанец, Осоговија, Кратовско, Средорек, Славиште, Дурачка Река и Радовишки Шоплук (Паликрушева 1996: 11–21).

Една од поновите класификации за североисточниот и за источниот дел на македонскиот етнографски простор е онаа на Анета

Светиева. Таа смета дека овој етнографски простор би требало да се третира како проширена етнографска целина, која е составена од македонско-шопски и брегалнички предели, во која влегуваат: Пчиња, Козјачија/Поткозјачија, Средорек, Кривопаланечко¹ (кое ги опфаќа западниот и источниот дел на Славиште/Кривопаланечко, како и Дурачка Река), Кратовско, Злетовско, Пијанец, Горноџумајско, Малеш, Кочанско, Виничко, Штипско, Лакавица и Овче Поле и ја дефинира како Шопско-брегалничка етнографска целина (Светиева 2001: 65–71). Оваа класификација во основа ја прифаќа и Зоранчо Малинов, кој, во своите истражувања за традицискиот народен календар на населението во источниот дел на македонскиот етнографски простор, доследно ја применува (Малинов 2006: 12–17).

Значајно е да се спомене дека за поврзаноста на кумановскиот, кратовскиот, кривопаланечкиот и кустендилскиот крај, кажува духовното единство изразено преку четирите големи и значајни манастири: Прохор Пчињски, Јоаким Осоговски, Гаврил Лесновски и Јован Рилски, за кои, легендите и преданијата велат дека овие манастири биле посветени на четири браќа испосници од Македонија (Светиева 1992: 10).

Ако се погледне класификацијата на етнологот Ѓорѓи Здравев, може да се увиди дека носиите што се носеле во пределите на Македонскиот Шоплук спаѓаат во источномакедонскиот тип носии, и тоа на шопско-македонскиот вариетет. Тоа се пределите: Источен дел на Славиште, Дурачка Река, Кратовско, Осоговија, Пијанец, Малешево и Радовишки Шоплук (Здравев 1996: 177–181). На претходните две класификации може да се надоврзе и класификацијата на Владимир Јаневски, која практично се поистоветува со претходните две. Тој истакнува дека пределите: Жеглигово, Средорек и Славиште (Западниот дел на Славиште), се простираат од селото Студена Бара, кое му припаѓа на пределот Жеглигово,² па сè до селото Конопница, кое му припаѓа на пределот Славиште или поточно на неговиот западен дел (Јаневски 2013: 72).

Двете пределски целини, Источен дел на Славиште (Кривопаланечко) и Дурачка Река, според површината што ја зафаќаат, се многу мали, но сепак се сметаат за одделни предели, според етнолошките специфики, од аспект на истражувањето на традиционалните носии. Во пределот Источен дел на Славиште (Кривопаланечко), кој се наоѓа на најисточниот дел на Славишко Поле, блиску до границата со Р Бугарија, ги опфаќа селата: Кркља,

¹ За етнонимите и егзонимите во Кривопаланечко подробно во: Д. Величковски. 2005. „Современата состојба со етнонимите/егзонимите во Славиште (Кривопаланечко)“. Етнолог, год. VIII, бр. 11. Скопје, 22–38.

² Жеглигово се смета како синоним за Кумановско Поле.

Жидилово, Грново, Дубровница, Мала и Голема Црцорија и Киселица (Крстева 1998: 96). Пределот Дурачка Река, кој се наоѓа во средишниот дел на северните падини на Осоговските Планини, по површина е помал од пределот Источен дел на Славиште и ги опфаќа селата: Дурачка Река, Б'с, Станци и Дренак (Јаневски 2013: 67).

Во поглед на орската традиција, најнапред ќе се осврнеме на Западниот дел на Славиште, каде што ќе направиме анализа од етнокорееолошки аспект. Во анализата ќе го третираме и Источниот дел на Славиште (Кривопаланечко), со забелешка дека и репертоарот и останатите етнокорееолошки карактеристики на ората се многу слични и можат да се сметаат како еден поширок ареал иако, според носијата и според некои етнографски карактеристики, се сметаат за два посебни предели. Значајно е да се спомене дека пределите Козјачија и Пчиња, во поглед на орската традиција, имаат многу слични етнокорееолошки карактеристики, како и застапеност на сличен репертоар и на слична инструментална придружба на ората, па поради тоа се надоврзуваат на претходно споменатите предели.

Нешто што е важно да се спомене е тоа дека некогашниот патријархален начин на живеење на населението во Македонија, се отсликувал и врз тоа како некогаш се изведувале македонските ора. Најсилно можел да се почувствува во тоа дека заедничкото играње на мажи и жени во едно оро било „најстрога забрането“, односно, постоело непишано правило дека мажите и жените мораат да играат одвоено. Како што објаснува Светлана Георгиева,³ процесот на мешање бил долгорочен и, со развојот на цивилизацијата и со еманципирање на жената, таа традиција полека се менувала, така што подоцна, во првата половина на орото играле мажи, а во втората половина на орото играле жени, кои меѓу себе се држеле со марама или со шамиче. Во првите децении на XX век слободата станала уште поголема, а особено по Втората светска војна веќе се играле мешани ора, каде што мажите и жените, без никакви забрани, се држеле за рака.⁴

Едно од најкарактеристичните ора во Кривопаланечкиот Регион било „Шопката“. Јаневски смета дека ова оро во пределот Жеглигово се среќавало со една игроорна база, додека во пределите Средорек и Славиште има друга игроорна база, која е многу поблиска до Овче Поле (Јаневски 2013: 71). „Шопката“ е едно од најзастапените ора во

³ Цитирано според: С. Георгиева. (н. д.). „Современата орска традиција во Кривопаланечко“. Инв. бр. 3269 (непубликуван текст од Архивот на Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, понатаму во трудот – АИФ).

⁴ Видете повеќе кај: М. Димоски. 1976. „Некои иновациони појави во современиот развој на орската традиција во Македонија“. *Македонски фолклор*, год. IX, бр. 18. Скопје: Институт за фолклор, 117–119.

Шопско-брегалничката етнографска целина, кое може да се сретне уште и како „Шопска“, „Шопската“, „Шопка“, „Шопското“ и „Шопско за појас“.

Во однос на инструменталната придружба на „Шопката“, од особено значење е да се спомене дека таа варира во зависност од пределот и од селото во кое се изведува оро, а најчесто се изведува на: шупелка, гајда или ќемане (гусла). Главна карактеристика за ова оро е тоа што често, кај добрите игроорци, се смета како најубаво оро, кое избилува со брзи и енергични стапки во првиот дел, а во вториот – со *баланси* и *йојскоци*. Според достапните литературни извори и информациите од теренските истражувања е невозможно да се утврди точното потекло на „Шопката“, но со сигурност може да се каже дека е широко распространето и го играат и мажите и жените, и најверојатно секаде, каде што се населени Шопите.

Освен „Шопката“, репертоарот на ора што се изведувале во Западниот и во Источниот дел на Славиште (Кривопаланечко) е доста обемен. Ова може да се потврди и од теренските истражувања на етномузиколозите: Александар Линин,⁵ Светлана Георгиева и Боривоје Цимревски⁶, кои мелографирале стотина орски мелодии во своите публикации, но и во мелографските листови, кои се наоѓаат во Архивот на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје. Тоа се ората: „Рамното“, „На три“, „Заврзлама“, „Китуше дадице оро“, „Повракушка“, „Рамна“, „Ситната“, „У ливаде потке“, „Шопска за појас“. За овие ора не наоѓаме подробно објаснување во однос на етнокоролошките карактеристики, односно е мелографирана само мелодијата од инструментот на кој се изведувала, а тоа биле најчесто гајдата и ќемането.

Како еден значаен релевантен материјал во врска со орската традиција во Кривопаланечко е неизбежно да се претстави и видеозапис од американскиот фолклорист Роберт Хенри Либман, кој, со својата видеокамера во 1972 година на „Балканскиот фестивал“ во Охрид, регистрира игроорна група од Крива Паланка. Игроорците играат неколку соборски ора, кои, во записите на Либман, немаат име. Жените заигруваат оро, кое, според структурата на игроорниот образец, наликува на оро „Тројка“, кое пак е застапено во околината на Крива Паланка (Костов 2020: 24). Во понатамошниот дел од видеозаписот мажите се придружуваат на жените и го играат истото оро „Тројка“, притоа држејќи се за појас. Мажите и жените играат во посебен танец, при што се формираат два танци. Кога станува збор за

⁵ Видете повеќе кај: А. Линин. 1978. *Македонски инструментални орски народни мелодии*. Скопје: Институт за фолклор; Македонска книга.

⁶ Видете повеќе кај: Б. Цимревски. 1996. *Гајдаџа во Македонија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

инструменталната придружба на ората, треба да се нагласи дека фолклорната група од Крива Паланка достоино го пренесува инструментариумот карактеристичен за нивното поднебје, а тоа се: гајдата и кџмането (Костов 2020: 25). Овој видеозапис претставува еден од ретките визуелни извори кога станува збор за презентација на сцена на ора кои потекнуваат од Кривопаланечкиот Регион, снимени во почетокот на седумдесеттите години на XX век.

Во продолжение поконкретно ќе се задржиме на истражувањето на Светлана Георгиева, која, во 1986 и 1987 година, во неколку наврати истражувала во Кривопаланечкиот Регион, односно во селата: Узем, Герман, Киселица, Костур, Петралица, Мала Црцорија, Опила, Кркља, Жидилово, Огут, Луке, Добровница, Трново. За овие истражувања на Георгиева дознаваме од претходно спомнатиот нејзин непубликуван текст што се наоѓа во Архивот на ИФМЦ (инв. бр. 3269), а тоа можеби е и единствениот архивски материјал што содржи поподробна анализа на народните ора и орската традиција во Кривопаланечко.

Треба да се земе предвид дека во тој период истражувањата биле вршени без видеокамера, така што нема релевантни видеозаписи за ората што се забележани во истражувањата, туку само аудиоснимки, анализи на ората и мелографски записи.

Според записите на Георгиева, се регистрирани околу шеесетина ора, од кои најзначајни се: „Рамното“, „Право Старо“, „Никола, гајле големо“, „По ливаде потке“, „Тројка“, „Четворка“, „На два пати“, „У шест“, „Шестица“. Од ората што се регистрирани, таа прави поделба во три групи: *йрави*, *крсйачки* и *сийни* или *брзи*.⁷

Анализирајќи ја оваа поделба јасно може да се согледа дека ората се поделени во три групи според содржината на игроорниот образец, од полесни кон потешки, па така оние ора што се *йрави*, се играат со два чекори вдесно и еден влево или ора од типот на „Лесното“, кои се застапени речиси во сите игроорни подрачја на Македонија. Тие се играат бавно и ги играат подеднакво и мажите и жените, без *йојскоци*, *доскоци*, *клекнувања* или *вршења*, туку мирно и едноставно, само со подигнување на нозете. Такви ора се: „Старото“, „Старечкото“, „Рамното“, „Правото“. Истото може да се констатира и за ороводните песни, кои се играат на истиот игроорен образец, а тоа се песните: „Никола, гајле големо“, „По ливаде потке“, „Збир се збира горе на собора“, „Стојан иде на орање“, „Ја сам стари радикал“⁸

⁷ Цитирано според: С. Георгиева. (н. д.). „Современата орска традиција во Кривопаланечко“. Инв. Бр. 3269 (непубликуван текст од АИФ).

⁸ Оваа ороводна песна се среќава уште и како оро „Радикал“, со тоа што преминува од ороводна песна во оро, поради губењето на стиховите на песната.

(ороводна песна, која се смета дека потекнува од Србија, но е застапена и на овие простори), „Алтано Кадано“ и др.⁹

За ората од втората група Георгиева вели дека спаѓаат во групата на *крстачки ора* и дека во овој регион ги има во поголем број од другите. Таа смета дека за ова придонесува и влијанието од српските ора, кое продрело со некои елементи во орската традиција на Кривопаланечко. Во оваа група спаѓаат: „Жикино коло“, „Чачак“, „Паприкаш“, „Тројка“, „Кукуњеш“, „Шестица“. Ова тврдење, според мене, треба да се земе со голема резерва затоа што самиот термин *крстачки ора*, според моето досегашно искуство и според истражувањето на теренот, особено во Источното игроорно подрачје, подразбира ора што се базираат на игроорен образец од ороото „Крстачка“ или „Крстач“. Всушност, во посебните типови ора од Источното игроорно подрачје, во кое се застапени неколку типови според игроорниот образец, како на пример ора од типот на „Малешевка“, ора од типот на „Лесното“, се застапени и ора од типот на „Крстачка“, која најмногу се играла во: Овче Поле, Кочанско Поле, Кратово, Штипско и Радовишко Поле. Да се стават во група на крстачки ора, кои имаат српско влијание, со карактеристики на: *џричекори*, *џојскоци* и *џрејлеџи*, со ситни и брзи чекори, најмалку што може да се каже, е симптоматично. Можеби треба да се избере друг соодветен термин – како ора со српско влијание, кои нашле примена во Кривопаланечко, а такви ора се среќаваат, на пример и во Жеглигово и во Средорек.

Во третата група ситни ора се наведени ората: „Тројка“, „У шест“, „Жикино коло“, „Кукуњеш“, „Ситното“, „Четворка“, „Трновка“, „Заврзлама“, „Ситна трновка“, „Елено моме“, „Радикал“, „Чачак“. Овде јасно може да се види дека некои од ората, кои беа вметнати во групата на *крстачки ора*, сега се споменуваат и како *ситни ора*. За ова вбројување на некои од ората да спаѓаат во двете групи, како на пример „Жикино“, „Кукуњеш“ и „Чачак“, не наоѓаме поконкретно објаснување во текстот на Георгиева.

Во Кривопаланечкиот Регион се застапени извесен број песни придружувани со оро, односно ороводни песни. Тие спаѓаат меѓу најстарите народни песни иако е тешко да се утврди кога настанале точно. Според некои елементи (синкретски, пагански, христијански и сл.) можат, приближно, да се насетат корените на некоја обредна песна или на некоја нејзина дамнешна варијанта (Китевски 2002: 121). Овде спаѓаат песни што се изведуваат секојдневно, од некалендарскиот циклус, но исто така и од календарскиот циклус на песни, како што се: лазарски, велигденски, ѓурѓовденски, односно ороводни песни што

⁹ Цитирано според: С. Георгиева. (н. д.). „Современата орска традиција во Кривопаланечко“. Инв. Бр. 3269 (непубликуван текст од АИФ).

имаат обреден карактер. Најмногу ќе се задржиме на лазарските песни¹⁰, особено на оние од селото Луке, кои претставуваат дел од живата обредно-пејачка традиција. Според Родна Величковска и според нејзините истражувања во 2000 година, може да се увиди дека активно се изведувале лазарските поворки, проследени со лазарско пеење, притоа задржувајќи ја својата архаичност со антифониот начин на пеење, наизменично пеење на две до три групи по три пејачки, во зависност од бројот на членовите во обредната поворка (Величковска и Јованов 2013: 170). Понатаму, во истиот текст, се наведува дека особена карактеристика за лазарските песни во Кривопаланечкиот Регион е постоењето на три типа лазарски песни: 1) „на одење“, или „на шетање“; 2) „на стојање“; и 3) „на вртење“, односно „на играње“. Како основни танцовачки елементи во третиот тип песни се среќаваат: *шајкањето*, *вршењето* и *скокањето*, *прејлето*, односно змијовидното движење на нозете при играњето или *комбинираното прејлето*, кој пак се смета за еден од најархаичните форми на играње (Величковска и Јованов 2013: 170).

Светлана Георгиева, во своето истражување, потенцира дека сите ороводни песни¹¹ го добиле името според првиот мелостих на песната без разлика дали станува збор за ороводни песни со или без инструментална придружба. Такви ороводни песни, регистрирани од Георгиева, се: „Стојан иде од орање“, „Збир се збира горе на собора“, „Смиља игра на рамно загорје“.¹²

Авторката Величковска најсликовито ја објаснува формацијата на лазарките¹³ и начинот на пеење и на играње преку типот песни *на вршење* или *на играње*, кој е застапен во повисоките планински села на Кривопаланечкиот Регион: „Девојките фатени во *обредното оро*,

¹⁰ Тие се изведуваат на Лазарева сабота (една недела пред Велигден), од страна на девојчиња до 12 години, до периодот кога се задевојчуваат или преминуваат во социјален статус на девојки, што укажува на постоење на институцијата обред на премин (Величковска и Јованов 2013: 170).

¹¹ За ороводните песни видете повеќе кај: Р. Величковска. 2012. „Ороводните песни и нивната територијална дистрибуција во македонското традиционално обредно-пејачко изразување“. *Годишен зборник*, год. 3, бр. 3. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, 167–186, <http://js.ugd.edu.mk/index.php/YFMA/issue/view/38> [Пристапено на 19.7.2022].

¹² Цитирано според: С. Георгиева. (н. д.). „Современата орска традиција во Кривопаланечко“. Инв. Бр. 3269 (непубликуван текст од АИФ).

¹³ За обредно-пејачката традиција на лазарките видете повеќе кај: R. Velickovska. 2007. “The Living Singing Tradition of Saint Lazarus in Macedonia”; Р. Величковска и К. Петровска-Кузманова. 2021. *Лазарската обредно-пејачка во Македонија*; В. Матијашевиќ. 1989. „Обичаите, игрите и песните за Лазарица во Кривопаланечко“; Р. Олевска. 1988. „Некои особености кај лазарските песни од Кривопаланечкиот регион“.

изведуваат песни антифони, најнапред започнуваат да пеат првите две девојки, а потоа настапуваат другите две, па третите, во зависност од бројот на девојките во обредното оро“ (Величковска 2012: 31). За овој тип песни е карактеристично играњето со преплетување на нозете и антифониот начин на пеење, а таков пример е песната „Јовде се игра големо оро“. Преку едноставниот начин на играње со преплетување, како и со пеење на мелодиска линија, која, на извесен начин, ја разбива едноличноста на музичкиот дел во песната, се отсликува обредноста кај споменатата лазарска песна (Величковска 2012: 30). Во контекст на *играњето со ѝрејлеј* и *со шетање*, кај Величковска наоѓаме и пример на песна со наслов „Појде Ивко лов да лови“, којашто е лазарска песна „на шетање“, при што првата пејачка стои, другите две шетаат, а последната игра (Величковска 2009: 165). Начинот на играње со преплетување претставува еден од најархаичните типови игроорни обрасци во ороводните песни, а ваквиот тип играње го изразува обредниот карактер на ороводната песна.

Важно е да се спомене дека во истражувањата на Величковска се среќаваат и ороводни песни, кои се дел од свадбениот циклус, како што е песната „Никола, гајле големо“, која се пее кога се носи младата невеста пред свекорот, но и песни што се пеат на соборите и немаат обреден карактер, како што се песните: „Китче ми падна бре, Величе“ и „Потам, повам, Стојне“ (Величковска 2009: 174, 185, 186).

Како прилики за играње во Кривопаланечкиот Регион најчесто се верските празници: Божиќ, Гурѓовден, Велигден, Спасовден, Петровден. Според записите на Герогијева, во овој регион секое село има свој верски празник што го слави, па по тој повод доаѓаат гости од соседните села и се прават големи собори. Неизоставен дел од приликите за играње се исто така и свадбите. Местата за играње се најчесто на сретсело или како што го нарекуваат уште и *соборишије* (во Узем), на некои пошироки места надвор од селото, како на пример, во селото Петралица во Попова Маала и во Баратлија. Јаневски, за просторот за игра, во овој предел истакнува дека најчесто тоа е некоја ливада, посебно избрана, што, во некои села, најчесто е вакуфска (црковна) и на тоа место се одвиваат големите собори, или пак во манастирскиот комплекс „Св. Јоаким Осоговски“¹⁴ кај Крива Паланка (Јаневски 2013: 67).

Кога станува збор за начинот на држење на игроорците, може да се каже дека тоа е разновидно. Во минатото се практикувало држење за раце ако играат само мажи или само жени, а доколку играле маж и жена еден до друг, се држеле за марама или *кушиек*. Во поново време, ората се од мешовит карактер, така што и мажите и жените се држат за

¹⁴ Овој манастир претставувал духовен центар на населението од Кривопаланечко (сп. Малинов 2006: 196).

раце. Држењето под рака е карактеристично само за женските ора, кои се поврзани со некој обичај, а поретко за оние што се изведуваат секојдневно. Исто така е застапено и држењето за појас, кое се среќава најчесто кај шопските ора, кои имаат брзи и темпераментни движења, а играчите мораат добро да се држат, за да не се прекине низата. Ваквиот начин на држење го применуваат и мажите и жените. Држењето за рамо, пак, е карактеристично само за мажите и тоа кога се играат бавните и рамни ора, а кога ќе се забрзаат, се менува позицијата на држење и рацете се спуштаат долу.

Инструментите што ги придружувале ората најчесто биле гајдата и гуслата (кемането), а се среќаваат и шупелката и тамбурата. Во почетокот и на средината на XX век била доста застапена гајдата и се сметала за еден од најпопуларните инструменти. Но, за жал, како што истакнува Георгиева, голем дел од гајдациите или се починати или оние што биле живи, во тој период веќе не свиреле. Единствениот што тогаш свирел и сам си ги изработувал гајдите бил гајдацијата Стојмен Тодоровски, роден 1954 година во селото Матиница.¹⁵ За разлика пак од гајдата, гуслата или кемането¹⁶ било многу повеќе распространето кон крајот на осумдесеттите години на XX век, на коешто свиреле луѓе од сите возрасти.

Ова се потврдува и во студијата на Горанчо Ангелов, во која, како кемењеници од Кривопаланечко, се забележани: Славко Ѓорѓиевски, роден во 1944 година, во селото Мала Црцорија, Ставре Павловски, роден во селото Опила во 1942 година, Велин Костовски, од Крива Паланка (Ангелов 2014: 114). Сите овие кемењеници активно свиреле до 2014 година, а некои од нив можеби и сè уште свират. Еден од ретките кемењеници, кои сè уште свират, е Раде Петровски, роден во 1952 година, во селото Станци.

Од податоците што ги добивме од теренските истражувања, вршени во 2017 година¹⁷ во неколку села во Кривопаланечкиот Регион, како најзначајни ќе ги издвоиме оние од информаторите од селата Страцин и Псача, со оглед на фактот што се специфични доста во однос на другите села од овој регион. Според информаторката Блага Ѓорѓиевска, најзначајни празници на кои се правеле големи собори и се играле ора, биле верските празници Божиќ и Велигден.

¹⁵ Цитирано според: С. Георгиева. (н. д.). „Современата орска традиција во Кривопаланечко“. Инв. Бр. 3269 (непубликуван текст од АИФ).

¹⁶ За инструментот кемане (гусла) подробно кај: Г. Ангелов. 2013. „Кемане, Гусла, Гусле, Кемане, Г’дулка“. *Славишки зборник*, бр. 2. Крива Паланка: „Градски музеј“ Крива Паланка, 157–168.

¹⁷ Сопствени теренски истражувања во селата: Т’лминци, Мождивњак и Псача.

Најзастапени ора се ората од типот на „Лесното“ или прави рамни ора, но исто така и ороводните песни заземале значаен дел од традицијата во ова село, а како најпозната песна информаторката ја истакна песната „Китче ми падна, бре Величе“, која ја пееле жени на еден глас.¹⁸

Во однос на обредните поворки, тука биле застапени водичарките, кои се изведувале на денот на празникот Свети Јован, а песни што се пееле за време на дејствувањето на овие обредни поворки, биле: песната „Голубенце воду пије“, која се пеела на мало машко дете, а ја пееле едногласно; како и песната „Бог помага вија рамни двори“, која се пеела за здравје и за берикет на куќата на домаќинот.

Значајно е да се споменат и неколку податоци поврзани со свадбениот циклус во шеесеттите години на XX век, карактеристични за селата Страцин и Псача. Всушност станува збор за свадбената поворка во која учествувале сватовите кога оделе да ја земат невестата. Специфично е тоа што, според кажувањата на Блага Ѓорѓиевска, на чело на поворката одела *чеза* (кочија), во која седеле младенците, додека зад нив оделе музичарите, кои свиреле на: кларинет, хармоника и тапан, а нив најчесто ги викале од селото Опила.¹⁹ Овде се гледа застапеноста на инструментите хармоника и тапан, како фабрички изработени инструменти, кои, во тоа време, постепено почнале да се применуваат во свадбените поворки. Откако ќе ја зеле невестата, деверот ја предавал на свекорот, свекрвата и младоженецот, потоа таа им бакнувала рака на свекорот и на свекрвата и на крајот се поклонувала (клањала) пред нив. Ова било случај во постаро време кога сè уште строго се почитувале патријархалните норми во живеењето и обичаите поврзани со целокупниот свадбен циклус.

Во врска со поклонувањето е значајно да се забележи дека, во минатото, во селото Конопница на празникот Тодорица²⁰ или Тодорова Сабота, се собирале млади невести од околните села, кои биле мажени во тековната и во изминатата година за да се поклонуваат. Поклонувањето на младите невести започнувало според редоследот на мажење, како на пример, таа што се мажела прва, таа го започнувала

¹⁸ Блага Ѓорѓиевска (родена во селото Страцин во 1939 година, мажена во селото Псача) во разговор со авторот во 2017 година во селото Псача (личен запис).

¹⁹ Блага Ѓорѓиевска (родена во селото Страцин во 1939 година, мажена во селото Псача) во разговор со авторот во 2017 година во селото Псача (личен запис).

²⁰ Подрбно за празникот Тодорица, видете кај: З. Малинов. 2005. „Празникот Тодорица (Тодоровден) во Шопско-брегалничката етнографска целина“. *Етнологиџ*, бр. 11. Скопје, 109–120.

чинот на поклонувањето или клањањето, па потоа продолжувале сите по неа.²¹

Пределот Дурачка Река е навистина мал според површината што ја зафаќа, но е интересно да се спомне тоа што, во минатото, во селата од овој предел, како придружба на ората што се изведувале на соборите, се среќавал инструменталниот состав, кој ги содржел музичките инструменти: кемане, дудук и тамбура.²² Ваква оркестарска формација не се среќава во соседните предели, каде што на соборите свират само една или две гајди, или само по едно кемане. Во поглед, пак, на орската традиција и на етнокорееолошките карактеристики на ората од соседните предели може да се каже дека станува збор за речиси истата игроорна база на народните ора, како и за слични или исти називи, кои се среќаваат и во пределот Дурачка Река. Тоа се ората: „Тројка“, „Шестица“, „Елено моме“, „Осмица“ и др.

Формата на изведување на ората во Кривопаланечкиот Регион, во сите три споменати предели (Славиште, Источен дел на Славипте и Дурачка Река), е во отворен круг, при што сите ора се движат кон десно или спротивно од движењето на стрелките на часовникот. Под отворен круг или отворено оро, се подрзбира синцир од игроорци, кои ги води еден игроорец, без разлика на патеката по која се движи оротото, кружна, спирална или змијовидна (Младеновиќ 1973: 80). Првиот што го води оротото, во Кривопаланечко се нарекува *џанчарија* (за женско: *џанчарика*) и *коловоџа* (термин под влијание на српскиот јазик). Танчаријата обично е најдобриот игроорец, кој го води оротото и наметнува свое темпо и расположение, а според Георгиева, понекогаш игра и *кефлиски* со скокање, клекнување и вртење.²³ Во десната рака држи *марамче* или *куштек* и со него врти и им дава знак на свирачите во однос на темпото на оротото, но и на игроорците, кога треба да се смени следна варијанта на игроорниот образец. Важна улога има и последниот на оротото, кој ја има улогата да го затвора и отвора оротото, а него го нарекуваат *кец*, *ојдишка* или *задни*. Во поглед на формата на оротото, овде се среќава уште и змијовидна форма на движење, каде што игроорците фатени еден до друг, во текот на оротото, прават змијовидни движења движејќи се вдесно, како што е случај кај оротото „Осмица“ од Дурачка Река, а исто така се среќава и форма на полжав, при што

²¹ Сопствени теренски истражувања во Крива Паланка, реализирани во 2021 година.

²² Сопствени теренски истражувања во Крива Паланка, реализирани во 2021 година.

²³ Цитирано според: С. Георгиева. (н. д.). „Современата орска традиција во Кривопаланечко“. Инв. Бр. 3269 (непубликуван текст од АИФ).

опашкарот го затвора орот и повторно се враќа во првобитната положба.²⁴

Стилот на играњето кај мажите се разликува од стилот на играње кај жените. Мажите играат малку поднаведнато, со потсвиени колена, а стапуваат цврсто, силно и на цело стапало. За овој стил на играње позната е изреката: „Држ се земјо, Шоп те тури“, која ја измислил народот.²⁵ Оваа изрека е позната ширум источниот и североисточниот дел на Македонија и надвор од матичната област на Шопите, односно во пределите, каде што се населиле тие во своите миграциски движења кон југ и кон запад.

Во врска со современите аспекти на орската традиција во пределите што ги анализираме е важно да се посвети внимание на соборот во Крива Паланка, поточно во манастирот „Св. Јоаким Осоговски“. Овде се празнуваат два големи празници, а тоа се Источен петок, кој уште се нарекува и Балаклија, како и празникот Голема Богородица, кој се одржува на 28 август и следниот ден, 29 август – кога се слави патронот на манастирот „Св. Јоаким Осоговски“. За време на двата големи празници доаѓаат голем број посетители и верници, не само од североисточните делови на Македонија, туку и од повеќе градови на нашата држава. За време на двата празници се одржува литургија во црквата. Откако ќе заврши богослужбата, продолжува општонародниот собор, каде што се игра и се пее. Ората што најчесто се играат, се правите рамни ора, како и: „Елено моме“ и „Пајдушко“, а значајно е да се спомене дека никако не се изоставува и орот „Тројка“, или како што има добиено посовремен назив – „Паланечка тројка“. Инструменталната придружба и на двата собори е со современи музички инструменти. Најчесто станува збор за некој локален оркестар, кој е најмен за таа намена иако неретко се случува, на соборите, да се сретнат и гајда или кџемане. За оваа појава откриваме во записите на Горанчо Ангелов, каде што се вели дека за време на верските празници многу често кџеманеците, со своето свирење го привлекувале вниманието на поголема група играорци, отколку оние што свират на гајда (Ангелов 2014: 90).

Како еден генерален заклучок од досегашната анализа на народните ора од Кривопаланечкиот Регион, може да се заклучи дека сите три предели: Славиште, Источен дел на Славиште и Дурачка Река имаат многу сличен или ист играорен репертоар и слична инструментална придружба на ората. Единствена разлика кога е во прашање инструменталната придружба е тоа што во пределот Дурачка

²⁴ Сопствени теренски истражувања во Крива Паланка, реализирани во 2021 година.

²⁵ Цитирано според: С. Георгиева. (н. д.). „Современата орска традиција во Кривопаланечко“. Инв. Бр. 3269 (непубликуван текст од АИФ).

Река се сретнува состав од три инструменти – кемане, гајда и шупелка, што пак не е случај во: Славиште и Источен дел на Славиште.

Во сите предели најзастапено оро е орото „Шопката“, кое го добило името според етнонимот Шоп, етноним што се користи за населението што живее во планинските села. Освен „Шопката“, се застапени уште и: „Рамното“, „Правото“, „Тројката“, „Елено моме“, „Шестица“, „Ситното“, „Четворка“ и „Осмица“. Значајно е да се потенцира и српското влијание во репертоарот, особено во Славиште, каде што се играат ората: „Чачак“, „Жикино“, „Заврзлама“, „Радикал“, „Кукуњеш“ и др. Исто така, етнокоролошките карактеристики се многу слични, така што голем дел од ората во бавниот дел, се играат со тропливи чекори, цврсто на цело стапало, а кога се забрзуваат, избобилуваат со *йойскоци*, *доскоци* и *йричекори*. Значајно место во орската традиција на споменатиот регион заземаат и ороводните песни, кои се практикуваат на поголемите христијански празници, како што се: Ѓурѓовден, Велигден, Петровден, Спасовден, но и во свадбениот циклус, кои имаат обреден карактер, а има и такви ороводни песни, кои ја губат обредноста и се изведуваат на соборите. Неизбежно е да се забележи и важноста на Манастирот „Св. Јоаким Осоговски“, кој, освен што бил духовен центар на населението од овој регион, исто така претставувал и едно од најголемите места, каде што се правеле собори за големите христијански празници и каде што се собирале луѓе дури и од соседните предели.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилични изданија

Ангелов, Г. 2013. „Кемане, Гусла, Гусле, Кемане, Г’дулка“. *Славишки зборник*, бр. 2. Крива Паланка: ЛУ Градски музеј – Крива Паланка, 157–168.

Ангелов, Г. 2014. *Музичкиот инструмент кемане во Македонија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Величковска, Р. 2009. *Картиографирање и ареалниот истражувања во етномузикологијата*. Македонско народно творештво / Народни песни. Книга 17. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Величковска, Р. 2012. *Македонскиот традиционално народно пеење – Хрестоматија со мелодиска анализа*. Скопје: Маска.

Величковска, Р. и И. Јованов. 2013. „Пеачката традиција во Кривопааланечкиот регион“. *Славишки зборник*, бр. 2. Крива Паланка: ЛУ Градски музеј – Крива Паланка, 169–189.

Величковска, Р. и К. Петровска-Кузманова. 2021. *Лазарската обредно-пејачка во Македонија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Величковски, Д. 2005. „Современата состојба со етнонимите/егзонимите во Славиште (Кривопаланечко)“. *Етнологиџ*, год. VIII, бр. 11. Скопје: Здружение на етнологите на Република Македонија – Музеј на Македонија, 22–38.

Димоски, М. 1976. „Некои иновациони појави во современиот развиток на орската традиција во Македонија“. *Македонски фолклор*, год. IX, бр. 18. Скопје: Институт за фолклор, 117–119.

Здравев, Ѓ. 1996. „Македонските народни носии според намената и функцијата“. Зборник *Етнологија на Македониџиџе*. Скопје: МАНУ.

Јаневски, В. 2013. *Етнокореолошки карактеристики на македонскиџе народни ора* (по избрани примери). Книга 9: *Орска и инструментална народна традиција*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје.

Китевски, М. 2002. *Сџуди за македонскиџи фолклор*. Скопје: Институт за македонска литература.

Костов, С. 2020. *Етнокореолошкоџо наследство на Роберт Хенри Либман*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Крстева, А. 1998. „За некои развојни фази на шопските носии во Македонија“. *Balkanoslavica*, бр. 25. Прилеп: Институт за старословенска култура – Прилеп, 98–104.

Линин, А. 1978. *Македонски инструментални орски народни мелодиџи*. Скопје: Институт за фолклор; Македонска книга.

Малинов, З. 2005. „Празникот Тодорица (Тодоровден) во Шопско-брегалничката етнографска целина“. *Етнологиџ*, бр. 11. Скопје: Здружение на етнологите на Република Македонија – Музеј на Македонија, 109–120.

Малинов, З. 2006. *Традицискиџи народен календар на Шойско-брегалничката етнографска целина*. Книга 68. Посебни изданија. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Матијашевиќ, В. 1989. „Обичаите, игрите и песните за Лазарица во Кривопаланечко“. *Македонски фолклор*, год. XXII, бр. 43. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 229–235.

Младеновиќ, О. 1973. *Коло у јужних Словена*. Београд: САНУ, Етнографски институт.

Олевска, Р. 1988. „Некои особености кај лазарските песни од Кривопаланечкиот регион“. *Македонски фолклор*, год. XXII, бр. 43. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 187–189.

Паликрушева, Г. 1996. „Етносите и етничките групи во Македонија“. Зборник *Етнологија на Македониџиџе*. Скопје: МАНУ, 11–21.

Светиева, А. 1992. „Современата состојба на шопската етничка заедница во Кратовско и Кривопаланечко“. Зборник, Нова серија бр. 1, *Етнологија*, Археолошки, етнологски и историски. Скопје: Музеј на Македонија.

Светиева, А. 2001. „Шопско-брегалничката етнографска целина (Прилог кон класификацијата на македонскиот етнографски простор)“. *Balkanoslavica*, бр. 28–29. Прилеп: Институт за старословенска култура – Прилеп, 65–71.

Џимревски, Б. 1996. *Гајдаџија во Македонија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Латинични изданија

Trifunovski, J. 1980. “Krivopalanačka oblast”. *Zbornik za narodni život i običaje južnih slovena*. Knjiga 48. Zagreb: Jugoslovenska akademija, 205–207.

Velickovska, R. 2007. “The Living Singing Tradition of Saint Lazarus in Macedonia”. *Research of Dance and Music on the Balkans*, International symposium, Brcko.

Сајтографија

Величковска, Р. 2012. „Ороводните песни и нивната територијална дистрибуција во македонското традиционално обредно-пејачко изразување“. *Годишен зборник*, год. 3, бр. 3. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, 167–186, <http://js.ugd.edu.mk/index.php/YFMA/issue/view/38> [Пристапено на 19.7.2022].

Архивски извори

Георгиева, С. (н. д.). „Современата орска традиција во Кривопаланечко“. Инв. бр. 3269 (непубликуван текст од Архивот на Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје).

Интервјуа

Блага Ѓорѓиевска (родена во селото Страцин во 1939 година, мажена во селото Псача), теренско истражување реализирано во 2017 година во селото Псача (личен запис).

**ETHNOCHOREOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE FOLK
DANCES IN THE AREA AROUND THE CITY OF KRIVA PALANKA**

Stojanče Kostov

“Marko Cepenkov” Institute of folklore in Skopje

Summary

The text discusses the ethnochoreological characteristics of the folk dances in the wider area around the city of Kriva Palanka, specifically the ethnic areas of Slavište, Eastern part of Slavište (Istočen del na Slavište) and Duračka Reka (Duračka River). An attempt is made to analyze the most significant elements such as the repertoire of the dance, occasions and places of performance, similarities and differences in some of the dance examples, dance songs and instrumental accompaniment of the dance. As a general conclusion from previous analysis of folk dances from the area around the city of Kriva Palanka, it can be concluded that all three regions of Slavište, Eastern part of Slavište and Duračka Reka (Duračka River) have a very similar or the same dance repertoire and similar instrumental accompaniment of the dances.